

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук і соціальних технологій

Кафедра Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь - бакалавр

на тему: **«ПІДТРИМКА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,

Спеціальності

231 Соціальна робота

Гуменюк Яна Олегівна

Керівник Бойко О.М.,

канд. пед.н., доктор філософії (PhD)

з соціальної роботи

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2022 р.

Київ – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПІДТРИМКИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ.....	9
2.1 Законодавче регулювання підтримки працевлаштування ветеранів в Україні.....	9
2.2 Проблеми ветеранів при працевлаштуванні.....	15
2.3 Зміст та форми підтримки працевлаштування ветеранів за участі державних та недержавних організацій.....	20
2.4 Підтримка створення та ведення ветеранського бізнесу в Україні.....	30
2.5 Працевлаштування ветеранів із інвалідністю в Україні.....	36
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

CRDF – Civilian Research and Development Foundation

G2VEI – Government to Veterans Entrepreneurial Initiatives

IREX – International Research & Exchanges Board

АТО – антитерористична операція

БО – благодійна організація

ГО – громадська організація

ЗМІ – засоби масової організації

ЗУ – Закон України

КМУ – Кабінет Міністрів України

Мінветеранів – Міністерство у справах ветеранів України

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України

МОМ – Міжнародна організація з міграції

МСЕК – медико-соціальна експертна комісія

НаУКМА – Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ООС – операція об'єднаних сил

РФ – російська федерація

СУВІАТО – Спілка учасників, ветеранів, інвалідів антитерористичної операції та бойових дій

США – Сполучені штати Америки

УБД – учасник бойових дій

ВСТУП

Починаючи з 2014 року, десятки тисяч українських військовослужбовців взяли участь у бойових діях на Сході України, демобілізувалися та розпочали свій шлях реадaptaції до цивільного життя. Станом на 2020 рік в Україні нараховувалось 1 022 903 ветеранів війни, із них - більш ніж 450 тисяч осіб - учасники бойових дій, і ця чисельність збільшується із кожним роком (Постанова Верховної Ради України, 2020).

Після повернення з війни чи закінчення строку військової служби у ветеранів з'являється низка потреб, серед яких питання поновлення на робочому місці або знаходження нової роботи є актуальним майже для кожного учасника бойових дій, а також для українського суспільства загалом. Це пов'язано з тим, що повернення до мирної професії сприяє включенню ветеранів у взаємодію із цивільним соціумом, надає відчуття фінансової безпеки для себе та своїх сімей, а також зменшує ризики проявів алкогольної, наркотичної залежностей та інших відхилень поведінки (Горішня, 2021). До того ж, зарубіжний досвід засвідчує, що успішна адаптація до цивільного життя можлива за повноцінної зайнятості, де ветерани відчуватимуть себе потрібними фахівцями.

Значну допомогу в професійній адаптації та подоланні труднощів, що виникають при переході до цивільної кар'єри ветеранів надає як держава, так і недержавні організації через програми, проекти та послуги, що спрямовані на підтримку працевлаштування. Підтримка працевлаштування ветеранів є поширеною та налагодженою системою закордоном, а з початку антитерористичної операції на Сході почала впроваджуватися і надаватися в Україні.

В умовах війни та її фінансово-економічних наслідків, Україні вдалося досягти значного прогресу в розбудові системи соціального захисту учасників АТО/ООС та членів їх сімей. Прийнято цілий ряд необхідних законодавчих актів, запроваджено доволі широкий набір пільг, вдосконалюються вже існуючі та створюються нові послуги тощо (Жиленко, 2018). Проте у значної частини ветеранів в Україні досі

виникають труднощі у пошуках роботи. Це підтверджує дослідження, проведене у рамках Програми реінтеграції ветеранів IREX (2021): 32% ветеранів, яким довелося шукати роботу після військової служби, відчували небажання роботодавців наймати їх через їхній статус, а 57% учасників АТО/ООС потребують допомоги психологів (Міністерство у справах ветеранів, 2020).

Ефективність підтримки працевлаштування ветеранів закордоном підтверджують десятки досліджень, зокрема роботи Brian J. Stevenson, Jay A. Gorman, Donna M. Crossman & Lisa Mueller; Collins B., Dilger R.J., Dortch C., Kapp L., Lowry S., Perl L.; дослідники Keeling, M. E., Ozuna, S. M., Kintzle, S., & Castro, C. A, Dexter, J.C. зробили значний внесок у вивченні перешкод, із якими ветерани зіштовхуються при переході до цивільної кар'єри. В Україні над вивченням реінтеграції учасників АТО/ООС до цивільної кар'єри займалися Горішня К., Голубцова Є., Харченко О., Мраморова О., Жиленко, Р. та інші, але наразі недостатньо досліджень висвітлюють досвід ветеранів щодо отримання допомоги та послуг при працевлаштуванні в Україні.

Дослідження щодо працевлаштування учасників АТО/ООС після повернення додому та досвіду ветеранів з отримання послуг підтримки працевлаштування має соціальну значущість та є важливим для подальшої розробки і вдосконалення послуг, програм і заходів, які можуть допомогти ветеранам у процесі працевлаштування й на початку трудової діяльності на новому робочому місці.

З огляду на це, метою даної роботи є опис підтримки працевлаштування, що надається ветеранам АТО/ООС в Україні. Завданнями роботи є:

- 1) проаналізувати законодавче підґрунтя щодо підтримки працевлаштування ветеранів в Україні;
- 2) окреслити проблеми ветеранів АТО при працевлаштуванні;
- 3) описати форми підтримки працевлаштування ветеранів АТО/ООС за участі державних та недержавних організацій в Україні;
- 4) охарактеризувати підтримку створення та ведення ветеранського бізнесу в Україні;
- 5) Описати особливості працевлаштування ветеранів з інвалідністю.

Об'єкт дослідження - працевлаштування ветеранів АТО/ООС в Україні, а предмет – зміст та форми підтримки працевлаштування для ветеранів АТО/ООС.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для пошуку джерел використовувалися такі бази даних: Google Scholar, Scopus, Springer, Emerald Publishing, eKMAIR, Psychiatry Online, Public Knowledge Project, Sage Journals, ProQuest, ELARTU.

Критеріями пошуку були наукові статті, книги, дисертації, матеріали конференцій, закони, статuti, накази, урядові публікації, звіти з науково-дослідних робіт та сайти організацій, що вивчалися в роботі українською та англійською мовами; джерела, опубліковані в період з 2015 по 2022 рр., емпіричні дослідження тощо. Так, було знайдено 143 публікації, що безпосередньо стосуються теми дослідження, взято в роботу – 90.

Для пошуку джерел було використано такі ключові слова: статус ветерана в Україні; працевлаштування ветеранів (АТО/ООС); програми підтримки працевлаштування для ветеранів; ветеранський бізнес в Україні; працевлаштування ветеранів з інвалідністю; проблеми ветеранів АТО/ООС при працевлаштуванні; потреби ветеранів; пректи підтримки працевлаштування ветеранів в Україні тощо.

До аналізу включалися джерела, опубліковані в період з 2009 по 2022 рр., що стосувалися теми підтримки працевлаштування ветеранів та таких її аспектів як: законодавче регулювання підтримки працевлаштування ветеранів в Україні; проблеми ветеранів при працевлаштуванні; зміст підтримки працевлаштування ветеранів за участі державних та недержавних організацій; створення та ведення ветеранського бізнесу в Україні; працевлаштування ветеранів із інвалідністю.

З аналізу були виключені дослідження застарілі публікації, російськомовні джерела.

Для аналізу було обрано наступні підтеми:

- законодавче регулювання підтримки працевлаштування ветеранів в Україні;

- проблеми ветеранів при працевлаштуванні;
- зміст та форми підтримки працевлаштування ветеранів за участі державних та недержавних організацій;
- підтримка створення та ведення ветеранського бізнесу в Україні;
- працевлаштування ветеранів із інвалідністю в Україні.

Загальна кількість опрацьованих джерел становить 85, серед яких: 10 Постанов Кабінету Міністрів України, 9 Наказів Міністерства соціальної політики, 31 стаття в наукових журналах, 13 сайтів недержавних організацій, 12 урядових публікацій, 4 матеріали конференцій, 4 звіти з науково-дослідних робіт, 2 дисертації.

Кількість публікацій, включених в якісний аналіз, які були вивчені та описані в другому розділі роботи, становить 53, з них 47 вибраних повнотекстових публікацій.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПІДТРИМКИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ

2.1 Законодавче регулювання підтримки працевлаштування ветеранів в Україні

Від початку антитерористичної операції у 2014 році, законодавче регулювання організаційних, правових, соціально-економічних гарантій учасників бойових дій та його вдосконалення є предметом підвищеної уваги науковців, дослідників, політиків та громадськості.

На думку Кастро, Дурсона, Макліна та ін. (2019), кожна держава повинна розробити таке визначення поняття «ветеран», яке має широке розуміння не лише серед ветеранів та їхніх сімей, а й серед цивільного суспільства. Створення формального визначення щодо того, хто є ветераном, є важливим для встановлення прав, а також для визначення того, хто не має права на отримання ветеранських пільг і прав. Також має бути встановлено, хто кваліфікується як член сім'ї ветерана. Фактори, які слід враховувати у визначенні ветерана, включають стаж роботи, тип звільнення та досвід роботи. У багатьох країнах ветераном визначають військовослужбовця, який брав участь у бойових діях, тоді як інші вважають ветераном будь-кого, хто здійснював військову службу. Так чи інакше, незалежно від визначення ветерана, країни повинні забезпечити вирішення питань, пов'язаних зі здоров'ям та добробутом усіх, хто здійснював службу.

Поняття «ветеран» має формалізоване визначення у Законі України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» (1993): «Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок

війни, учасники війни». Проте поняття «ветеран АТО/ООС» потребує більш точного визначення. У цій роботі під поняттям «ветеран АТО/ООС» розуміється особа, яка служила в збройних силах України або була частиною добровільних утворень, що брали участь у антитерористичних операціях та/або операціях об'єднаних сил, та яка була звільнена зі служби, за винятком, якщо звільнення відбулось внаслідок службової невідповідності особи. Згідно Закону України, учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

На думку Вдовиченко (2017), для здійснення професійної адаптації ветеранів та військовослужбовців як процесу активного пристосування до нових умов життєдіяльності у цивільному середовищі, що включає в себе соціально-трудова, професійні та підприємницькі відносини, необхідна відповідна нормативно-правова база, що дозволяє її проведення у різних формах. Так, згідно ст. 12, 13, 15 ЗУ України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993), учасникам бойових дій, ветеранам війни та всім прирівняним до них, держава надає пільги у вигляді одноразової грошової допомоги, психологічної реабілітації, санаторно-курортного лікування, соціальної та професійної адаптації, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом. У дослідженні Стівенсона, Гормана, Кроссмана та Мюллера (2020) відповіді опитаних ветеранів свідчать, що вони розглядають роботу як необхідну частину життя, яка дарує краще самопочуття, відчуття користі та значущості. Проте через низку факторів, які будуть розглянуті у цій роботі, колишні бійці потребують підтримки у працевлаштуванні.

Підтримка працевлаштування – доволі широке поняття, яке не має єдиного визначення. Проте це поняття можна охарактеризувати як послуги, програми, проекти, ініціативи для ветеранів, що направлені на безкоштовну допомогу при переході до цивільного життя у визначенні майбутньої професії, пошуку вакансій, переформуванню професійних навичок та здобутті нових, а також

забезпечують ветеранів усією необхідною інформацією, що потрібна для працевлаштування. Підтримка працевлаштування надається ветеранам від громадських організацій, спілок, фондів, міжнародних організацій та держави (зокрема, важливу роль у цьому відіграє діяльність Міністерства у справах ветеранів).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №1175 від 27 грудня 2018 р., Міністерство у справах ветеранів України, яке було створене наприкінці 2018 року, є «головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність». Міністерство у справах ветеранів працює з метою налагодження системи надання послуг із реабілітації та реінтеграції ветеранів та покращення їхньої доступності і якості, формування позитивного образу ветерана. У соціологічному дослідженні ГО «Студена» (2019) серед основних очікувань від Міністерства у справах ветеранів, ветерани назвали роботу над наступними сферами: працевлаштування, соціалізація, психологічна реабілітація, фізична реабілітація, пільги, законодавчі зміни, координація ветеранських заходів всеукраїнського масштабу, співпраця з ветеранськими спілками і громадськими організаціями, регіональні представництва, електронний реєстр ветеранів, фінансування ветеранських проєктів, надання статусу УБД тим, хто не може його отримати, формування образу ветерана у ЗМІ, культурні проєкти тощо. Аналізуючи діяльність Мінветеранів, можна зазначити, що Міністерство працює в інтересах самих ветеранів і намагається покривати ті сфери та потреби, що є актуальними для даної цільової групи.

Професійна адаптація людей, що повертаються з фронту додому, передбачається Постановами КМУ: «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» (2017) та «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та

постраждалих учасників Революції Гідності» (2018). Так, перша Постанова КМУ (2017) визначає професійну адаптацію як «заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці». Право на професійну адаптацію мають учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни та постраждалі учасники Революції Гідності.

Здійснення професійної адаптації ветеранів в Україні передбачає декілька етапів:

1. Звернення до органу соціального захисту населення за місцем реєстрації або за місцем фактичного проживання (перебування) із заявою встановленої форми та переліком відповідних документів.

2. Професійна орієнтація та вибір напрямку професійного навчання. Для цього орган соціального захисту населення направляє ветерана до центру зайнятості або іншої установи на професійну орієнтацію.

3. Професійне навчання. За результатами професійної орієнтації ветерана направляють на професійне навчання та на підставі такого направлення зараховують до навчальної установи. Професійне навчання осіб здійснюється за такими формами: денною або вечірньою (змінною); очно-заочною; дистанційною; екстернатною; з відривом і без відриву від виробництва; за індивідуальними навчальними планами. Строк професійного навчання осіб – до 12 місяців у разі організації навчання за робітничими професіями. Тривалість навчального тижня — до 36 академічних годин. Після успішного завершення повного курсу навчання особи отримують такі документи державного зразка, як свідоцтво про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації або ж документ про підвищення кваліфікації. При цьому особи, які вже мають вищу освіту, за такою програмою можуть отримати іншу спеціальність на основі вже здобутого раніше освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня, підвищити кваліфікацію, спеціалізацію.

Правове регулювання професійної адаптації здійснюється за ст. 6 і 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту»; Постановою КМУ від 21.06.2017 р. № 432 «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності» та Постановою КМУ від 31.03.2015 р. № 179 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності».

Відповідно до Постанови КМУ від 20.03.2013 р. № 207 «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці» та Наказу Мінсоцполітики України від 25.06.2015 р. № 661 «Про затвердження Переліку професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер», деякі категорії ветеранів мають право на отримання ваучера — документа встановленого зразка, що дає право на перепідготовку або підготовку за іншою спеціальністю, підготовку на наступному рівні освіти, спеціалізацію, підвищення кваліфікації у закладах освіти чи у роботодавця.

Соціально-економічна адаптація для колишніх учасників бойових дій може відбуватись у наступних формах:

1. Традиційне працевлаштування, тобто повернення на попереднє місце роботи або ж робота за наймом на іншому місці. Це право в Україні забезпечено учасникам АТО/ООС в законодавчому порядку, зокрема Стаття 119 Кодексу законів про працю України гарантує право на збереження робочого місця під час мобілізації.

2. Соціальне підприємництво, під яким розуміється систематична діяльність (у тому числі інноваційна та господарська), що передбачає подолання соціальних проблем. Зокрема, до соціального підприємництва належить діяльність, результати якої спрямовані на певну соціальну групу або вирішення певних проблем. У випадку ветеранів АТО/ООС, мова йде про діяльність організацій, створених задля забезпечення колишніх військових робочими місцями. Вони переважно функціонують у сфері послуг або дрібного виробництва в традиційних для країни чи регіону секторах.

3. Започаткування власної справи. За своєю схильністю та здатністю до підприємництва між ветеранами та рештою громадян немає принципової різниці: відсоток успішних бізнесів, створених військовими ветеранами, майже не відрізняється від показника інших груп населення. Водночас, власна справа дає можливості для самореалізації та самостійності, що можна розглядати як елемент соціально психологічної адаптації ветеранів (USAID, 2017).

Можна зробити висновок, що основним документом, що затверджує державну програму підтримки ветеранів є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Саме в ньому зазначено основні понятійні визначення; категорії, гарантії яких регулюються цим законом та перелік пільг, які надаються особам, зазначеним законом. Про порядок надання та отримання послуг з професійної адаптації, підвищення кваліфікації, навчання та перепідготовки учасників бойових дій йдеться у Постанові КМУ від 21.06.2017 р. № 432, тобто нормативно-правова база дозволяє та сприяє підтримці працевлаштування військовослужбовців, що повернулися з фронту та забезпечує право на отримання пільг у випадку безробіття таких груп громадян. На сьогодні поняття «ветеран» в українському законодавстві має неструктурований характер, а «підтримка працевлаштування» не має конкретного визначення, натомість існує поняття «професійна адаптація». Підтримка працевлаштування має достатньо гнучку нормативно-правову базу, аби активно впроваджуватися у різних формах державою, громадськими та міжнародними

організаціями, спілками, фондами у відповідь на високу затребуваність із боку самих ветеранів.

2.2 Проблеми ветеранів при працевлаштуванні

Розуміння того, з якими проблемами зіштовхуються ветерани, є важливим для розробки послуг, програм і заходів, які можуть їм допомогти у процесі працевлаштування й на початку трудової діяльності на новому робочому місці. Перехід від військової служби до звичайного життя може бути ускладнений низкою факторів. Військові, які звільняються з армії, можуть відчувати кумулятивний стрес від втрати роботи, військової ідентичності та втрати військової спільноти, що відбувається поряд із навігацією у складній системі звільнення з метою отримання доступу до пільг, послуг і програм (Кастро, Дурсон, Маклін та ін., 2019).

При переході від військової служби до цивільного життя, у тому числі у ході процесу працевлаштування, ветерани можуть зустрічатися з багатьма труднощами на кожному з етапів: на шляху до звернення за професійною допомогою, під час отримання послуг, а також безпосередньо під час зайнятості. У дослідженні Жиленко (2018) майже всі опитані ветерани вважають сторонню допомогу у задоволенні потреб інших ветеранів та членів їх сімей необхідною, але більшість із них не схильні говорити про себе в цьому контексті. Авторка констатує, що, за винятком послуг, що пов'язані із матеріальною допомогою, доволі мала частка ветеранів має досвід користування іншими послугами, що надаються. Це пояснюється низьким рівнем обізнаності ветеранів про наявні послуги в їхніх громадах та користуванням неспеціалізованими джерелами інформації. Поряд з цим, не менш важливими факторами, які стримують ветеранів та членів їх сімей від звернень за соціальними послугами є труднощі в їх отриманні (наявність бюрократії, корупції тощо), тривалість процедури звернення в часі, низька якість надання послуг, зневіра у можливості отримання допомоги та розрахунок на власні сили.

Проблеми при переході ветеранів до цивільного життя є спільними для багатьох країн. Наприклад, не дивлячись на існуючі відмінності між США та Україною у матеріальному забезпеченні та організації системи пільг і послуг для учасників бойових дій, експерти з обох країн та самі ветерани, називають схожі причини труднощів у процесі адаптації до цивільного життя. До таких вони, зокрема, відносять: брак інформації про наявні послуги; відсутність налагодженого механізму залучення колишніх бійців до системи пільг і послуг та інструкцій щодо порядку дій, щоб їх отримати; тривале очікування на отримання пільг і послуг; фізична віддаленість установ, що їх надають; складна система оформлення документів та бюрократія; брак кваліфікованого персоналу; відсутність зв'язку і взаєморозуміння з громадами, де вони проживають тощо (Жиленко, 2018).

Стигматизація проблем психічного здоров'я також є серйозною перешкодою для колишніх бійців на шляху звернення за професійною допомогою: за даними Міністерства у справах ветеранів (2020), 57% учасників АТО/ООС потребують допомоги психологів. Ця стигматизація посилюється відсутністю всебічного і системного підходу до психосоціальної підтримки, браком можливостей серед постачальників послуг, відсутністю чітких процедур і розуміння норм та можливостей отримання послуг. Також це загострюється внаслідок того, що психічні проблеми, пов'язані з бойовими діями, часто поєднуються із безробіттям, напруженими відносинами в колі колишніх УБД. Найгіршими наслідками проблем психічного здоров'я та їх стигматизації є насильство в сім'ї та зловживання психоактивними речовинами (Бертуй, 2019).

Дослідження Alert показало, що економічне та фінансове становище колишніх учасників бойових дій, як правило, є гіршим, ніж те, в якому вони перебували до своєї служби на Донбасі. Основними проблемами, за визначенням опитаних, є: безробіття, відсутність заощаджень, борги та фінансові негаразди родичів, які залишилися вдома (Бертуй, 2019). Не маючи постійної роботи та стабільного доходу, ветерани стають вразливими до ще більших проблем, тому питання зайнятості є одним із найбільш актуальних.

Для психічного здоров'я та успішної реінтеграції у суспільство й цивільне життя також є важливим соціальне й економічне благополуччя ветеранів (Горішня, 2021). У значної частини ветеранів в Україні виникають труднощі на етапі пошуку роботи. У дослідженні IREX щодо поточних умов працевлаштування ветеранів в Україні (2021) опитані колишні учасники бойових дій зазначили, що причиною труднощів із пошуком роботи є складна адаптація до цивільного життя, відсутність можливостей роботи, проблеми з психічним здоров'ям та/або інвалідність чи хвороба. Таким чином, можна стверджувати, що відсутність роботи може бути як фактором, що викликає інші життєві проблеми, так і наслідком життєвих труднощів учасників бойових дій.

Стівенсон, Горман, Кросмен & Мюллер (2020) виділили основні запити ветеранів щодо підтримки працевлаштування, серед яких наявні професійна невизначеність, відсутність плану кар'єрного розвитку, пошук мети та психологічні установки, що заважають учасникам бойових дій знайти себе на новому місці роботи чи новій сфері. Безробітні ветерани в Україні зазначають, що потребують підтримки в пошуку роботи, а саме: надання послуг інформування про доступні вакансії, проведення ярмарок вакансій та запрошення на них, перекваліфікацію та підтримку у відкритті власної справи (Представництво МОМ в Україні, 2020).

Коли ветерани звертаються за допомогою, частою проблемою при отриманні підтримки працевлаштування стає низька якість її надання. У дослідженні Кілінг, Кніцле та Кастро (2018) усі опитані ветерани повідомили про негативний досвід зі службою підтримки, що призвело до перешкод у працевлаштуванні. Це включало погане надання послуг, обмежене розповсюдження інформації про підтримку та пільги, а також відчуття, що постачальники цивільних послуг не можуть запропонувати належну підтримку через невідповідність комунікації та нерозуміння нюансів потреб ветеранів.

На етапі отримання підтримки у працевлаштуванні, колишні учасники бойових дій виокремлюють наступні перешкоди на шляху до успішного працевлаштування: сумніви у власній кваліфікованості, викликані плином часу та втратою попередніх

навичок для цивільної роботи; нерелевантність військового досвіду для цивільної кар'єри; страх не знайти спільну мову з колегами, які не брали участі у війні; небажання бути об'єктом підвищеної уваги з боку колег через свій статус; погіршений стан здоров'я ветеранів після війни, що певним чином обмежує можливості для працевлаштування та упередженість роботодавців до ветеранів (Жученя, 2021). Ветерани - учасники опитування у дослідженні Харченко, Мраморової (2016) також зазначили, що частина роботодавців не бажають брати на роботу ветеранів АТО, аргументуючи це їх непередбачуваністю, побоюючись їх поведінки, наслідків фізичних травм та контузій. У дослідженні IREX (2021) виявили, що серед ветеранської спільноти панує переконання, що роботодавці не хочуть наймати ветеранів саме через їх статус: 32% опитаних ветеранів, яким довелося шукати роботу після військової служби, відчували небажання роботодавців наймати їх через статус учасника бойових дій. Водночас роботодавці часто зазначають, що вони не впевнені у психологічній стабільності і надійності ветеранів. До того ж, деякі державні пільги для ветеранів, що передбачають додаткові витрати, відлякують роботодавців від прийняття їх на роботу (наприклад, пільги на тимчасову втрату працездатності, додаткова оплачувана відпустка, виплата зарплати у разі призову ветеранів до армії тощо). Станом на сьогодні не існує системи відшкодування таких витрат, що і є однією із вагомих причин небажання наймати ветеранів.

На етапі зайнятості ветерани також зустрічаються із труднощами, що іноді змушують повертатись до етапу пошуку роботи. Проблема, про яку часто повідомляли ветерани - зіткнення й відмінності між військовою та цивільною трудовою етикою та культурою на новому робочому місці, що призводило до розчарувань, а іноді й до звільнення або добровільного звільнення з роботи (Кілінг, Кніцле та Кастро, 2018). Дослідники Брунгер, Серрато та Огден (2013) зазначають, що розбіжності в стилі спілкування ускладнюють комунікацію ветеранів з колегами та однолітками. Відсутність згуртованості, товариськості, ієрархії та часової структури військової роботи робила цивільну роботу неприємною для ветеранів. Виходячи із цього, звільнення з армії може поставити під загрозу ідентичність та

самооцінку, що змусить ветеранів зберегти свою військову ідентичність, яка, хоча й захищає самооцінку ветеранів, може створити бар'єр для працевлаштування.

Узагальнюючи результати наявних досліджень, можна виокремити можливі шляхи вирішення проблем ветеранів при працевлаштуванні. Учасники дослідження Гальярдо (2020) одноголосно визнали досвід наставництва головним каталізатором їхнього успіху на кожному етапі професійного розвитку, тому ветеранам має надаватися фахова наставницька допомога та супровід у процесі працевлаштування. Поряд із цим, важливим є забезпечення психосоціальної підтримки ветеранів з метою посилення їх впевненості у власних силах та узгодження організаційних та особистісних цінностей (Кукла, Макгуайр та Солерс, 2016). Також має проводитися робота з роботодавцями над їх побоюваннями щодо непередбачуваності поведінки ветеранів і наслідків їх фізичних і психічних травм. В опитуванні представництва МОМ в Україні (2020) учасники бойових дій зазначали, що пропозиції, які надходять від Державного центру зайнятості, часто не відповідають кваліфікації та освітньому рівню ветеранів. Водночас курси перекваліфікації, пропоновані державними установами, які можуть зацікавити ветеранів, не проводяться регулярно або перебувають на етапі розробки без визначення дати початку. Це свідчить про те, що на сьогодні є затребуваною розробка комплексних програм сприяння працевлаштуванню, які не вимагають перебування на обліку в Державній службі зайнятості, включно з підтримкою самозайнятості. Ще одним допоміжним фактором у подоланні існуючих проблем при працевлаштуванні є постійне інформування ветеранів про наявні вакансії та проведення спеціалізованих заходів для роботодавців і ветеранів. При цьому, підготовчий та перехідний період має тривати щонайменше два-три місяці, що відповідає міжнародно прийнятим стандартам, і має включати освіту, професійний розвиток та розвиток навичок, консультації з психологами та моніторинг зміни умов життя ветеранів (IREX, 2021) Таким чином, із врахуванням проблем та запитів ветеранів, стає можливим формування та надання необхідної, актуальної підтримки працевлаштування

2.3 Зміст та форми підтримки працевлаштування ветеранів за участі державних та недержавних організацій

Підтримка працевлаштування ветеранів в Україні здійснюється як державними установами та службами, так і недержавними організаціями. Говорячи про державний сектор, в Україні головну роль у наданні підтримки працевлаштування ветеранів відіграє Державна служба зайнятості, для якої працевлаштування учасників АТО/ООС є одним із пріоритетних завдань. Державна служба зайнятості надає ветеранам, що хочуть працевлаштуватися, повний комплекс послуг із пошуку роботи та сприяє в працевлаштуванні, враховуючи всі законодавчі вимоги щодо пільг учасникам АТО. Для того, щоб скористатися послугами служби, ветеран може звертатися до будь-якого центру служби зайнятості незалежно від місця реєстрації чи проживання. Станом на 2020 рік, з початку 2015 року послугами служби зайнятості скористалися 121,7 тисяч колишніх бійців АТО/ООС, зокрема 116,5 тисяч осіб мали статус безробітного, роботу отримали 43,5 тисяч учасників АТО/ООС (Державна служба зайнятості, 2021).

У даній роботі було виділено такі форми державної підтримки працевлаштування: 1) психологічна допомога; 2) професійна орієнтація (інформування, консультування); 3) професійне навчання та перепідготовка; 4) матеріальна допомога.

Що стосується першої найбільш поширеної форми підтримки, то своєчасна і фахова психологічна допомога є важливою умовою для успішного працевлаштування, адже від неї залежить успішність процесу повернення ветерана до мирного життя в соціумі. На сьогодні в Україні під подвійним підпорядкуванням Міністерства у справах ветеранів та МОЗ працюють Центри соціально-психологічної реабілітації, які надають кваліфіковану психологічну, соціальну, реабілітаційну та інформаційно-консультаційну допомогу ветеранам війни, учасникам антитерористичної операції та членам їх сімей. За даними

Мінветеранів (2020), у 2019 році послугами центрів соціально-психологічної реабілітації скористалися 13 004 учасників АТО та 12 205 членів їх сімей, що свідчить про високу затребуваність психологічної допомоги колишніх УБД після повернення з фронту.

Важливою є й друга поширена форма підтримки - професійна орієнтація. З метою забезпечення швидкої адаптації у звичайний ритм життя держава пропонує для ветеранів низку трудових гарантій, у тому числі, професійну адаптацію, куди входять професійна орієнтація та професійне навчання. Професійна адаптація передбачає заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. Професійна адаптація здійснюється центрами зайнятості та може надаватись іншими установами (Постанова КМУ від 21.06.2017 р. № 432).

Професійна орієнтація осіб, які звернулися до державної служби зайнятості, здійснюється шляхом: а) професійного інформування, б) професійного консультування та в) професійного відбору. Фахівці центрів зайнятості за допомогою спеціалізованих тестів та індивідуальної консультації допомагають з'ясувати професійні схильності та здібності особи, коло інтересів, життєві цілі та орієнтири. На семінарах та тренінгах вчать шукати вакансії з різних інформаційних джерел, складати якісні резюме, готуватися до співбесіди з потенційним роботодавцем, і таким чином, прискорювати пошуки роботи.

А) Інформування. Відповідно до потреб УБД, у державній службі зайнятості безкоштовно надають інформаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням. Для додаткової поінформованості ветеранів усіх центрах зайнятості країни облаштовано окремі куточки для учасників АТО, відбуваються спеціальні семінари й тренінги з використанням сучасних методик, метою яких є соціальна адаптація ветеранів до ринку праці. Кожен із учасників може отримати дорожню карту «Як знайти роботу демобілізованим учасникам антитерористичної операції» та «Пам'ятку для учасників антитерористичної операції».

Б) Консультації. У державній службі зайнятості в грудні 2019 року стартував проєкт – інститут спеціалізованого кар'єрного радника. Метою даного сервісу є запровадження методів поглибленого індивідуального обслуговування особливих категорій населення або груп підвищеної вразливості, зокрема тих, які потребують соціального захисту, до числа яких відносяться учасники бойових дій. Спеціалізовані кар'єрні радники спочатку самостійно опрацьовують базу вакансій служби зайнятості та пропозиції роботи з інших джерел, а потім, під час прийому з клієнтом, обговорюють й обирають прийнятні варіанти. Індивідуальна співбесіда з фахівцем допомагає розібратися з труднощами, які заважають знайти нову роботу у найкоротший термін. Разом з ветераном, фахівець визначає послідовність кроків для подолання цих труднощів, та допомагає визначитися з бажаною професією і місцем роботи.

Таким чином, протягом 2020 року за співпраці Міністерства у справах ветеранів та Державної служби зайнятості, понад 21 тисячу ветеранів було забезпечено профорієнтаційними послугами, працевлаштовано - понад 6 тисяч учасників бойових дій (Мінветеранів, 2021).

Третя поширена форма підтримки - навчання та перепідготовка. На випадок безробіття Державна служба зайнятості за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України організовує професійне навчання або професійну перепідготовку ветеранів майже за 150 спеціальностями. Також в центрах зайнятості кандидатам можуть надати ваучери для проходження освітніх курсів з перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності в Україні.

Налагоджена співпраця держави із навчальними закладами щодо професійного навчання та перепідготовки ветеранів сприяє їх успішному поверненню до мирного життя в суспільстві. Так, з метою створення сприятливих умов для здобуття освіти ветеранами та членами їх сімей та забезпечення успішної соціальної реадaptaції захисників, у 2020 році Мінветеранів уклало договір про співпрацю та взаємодію з 21

закладом вищої освіти. Протягом цього ж року року, в рамках бюджетної програми міністерства, професійне навчання пройшли понад 3,7 тисяч осіб серед учасників АТО/ООС разом із постраждалими учасниками Революції Гідності, а близько 3,5 тисячі ветеранів вступили до різних закладів передвищої та вищої освіти (Міністерство у справах ветеранів, 2021). Станом на 2020 рік, професійне навчання за направленням державної служби зайнятості з початку 2015 року проходили 10,8 тисяч учасників бойових дій.

Проте, одним із проблемних питань на сьогодні є відсутність у Мінветеранів статусу державного замовника на підготовку фахівців, підвищення кваліфікації та перепідготовку ветеранів під час зміни військової кар'єри на цивільну професійну. Для вирішення цих питань, Мінветеранів планує працювати над внесенням відповідних змін до нормативно-правових актів та проводити консультації з Міністерством соціальної політики, Міністерством оборони, Міністерством внутрішніх справ та іншими відомствами (Міністерство у справах ветеранів, 2021).

Четвертою поширеною формою підтримки є матеріальна допомога. У Державній службі зайнятості оформлюють допомогу з безробіття, зокрема, й одноразову її виплату для організації підприємницької діяльності. У період з 2015 по 2020 рік, допомогу по безробіттю отримували 111,3 тис. колишніх учасників АТО/ООС. Одноразову виплату для започаткування власної справи отримали 3,5 тис. ветеранів.

Соціально-професійна адаптація в Україні будується на моделях працевлаштування ветеранів, що пов'язані з географічним положенням (World Bank Group, 2017). Як показує практика, рівень, зміст та якість соціальних послуг, які надаються учасникам АТО/ООС, відрізняються у кожному регіоні України. За рахунок цього, громадські об'єднання та організації почали формуватися довкола питання допомоги впровадження процесів реінтеграції ветеранів, у тому числі щодо підтримки працевлаштування, використовуючи методи міжнародних стратегій (Голубцова, 2019). Загалом, на сьогодні розробка основних заходів професійної адаптації покладена на органи місцевого самоврядування.

На сьогодні існує приблизно 760 організацій та проєктів, що допомагають ветеранам у пошуку роботи та перекваліфікації (за даними єдиної бази ініціатив для ветеранів «Без броні», 2022). Усі вони надають різні послуги, а підтримка працевлаштування ветеранів займає різні форми. У даній роботі були виділені такі форми підтримки працевлаштування від громадського сектору: 1) психологічна допомога; 2) тренінги щодо пошуку роботи; 3) консультаційна та інформаційна допомога; 4) професійна орієнтація; 5) навчання з метою перекваліфікації та гранти.

1) Психологічна допомога. Ветерани та їх сім'ї можуть отримати необхідну психологічну допомогу як від державних Центрів соціально-психологічної реабілітації, так і від таких ініціатив, як: Центр психосоціальної реабілітації НаУКМА, що має на меті надання психосоціальної допомоги людям, котрі постраждали внаслідок військової агресії РФ, програма СЕТА в Україні, котру впроваджують на базі низки ГО та державних організацій, яка спрямована на надання психологічної підтримки людей, які постраждали внаслідок військового конфлікту в Україні та переживають сильний стрес; ГО «Психологічна кризова служба», де працюють фахівці з подолання наслідків психотравмуючих подій, тощо.

2) Тренінги щодо пошуку роботи. Формат тренінгів є досить поширеним при наданні підтримки працевлаштування ветеранів від різних організацій. Влучним прикладом проведення тренінгів в рамках проєкту з підтримки працевлаштування є проєкт «Ветерани: від діалогу до працевлаштування», що впроваджувався у 2018-2019 рр. за ініціативи громадської організації «Об'єднання дружин і матерів бійців-учасників АТО» та за фінансової підтримки Міністерства у справах ветеранів. Державна служба зайнятості також була долучена до проєкту. Глобальна мета проєкту полягала у створенні сприятливих умов для соціально-економічної адаптації й працевлаштування колишніх УБД. Через триденні тренінги у найбільших містах України ветеранів навчали принципів пошуку роботи: від свідомого прийняття рішення «ким я хочу бути» до визначення джерел вакансій, підготовки резюме і правил поведінки на співбесіді. Зазвичай на третьому дні тренінгу ветерани мали змогу напряду спілкуватися із запрошеними роботодавцями. Проєкт виявився досить

успішним, адже значна частина ветеранів (близько 50% за 2018 рік) знайшла роботу після участі у тренінгу (Міністерство у справах ветеранів, 2019).

3) Консультаційна та інформаційна допомога від громадського сектору здебільшого зосереджена на інтеграції військового досвіду в резюме, проте не обмежується лише цим напрямком. Військовий досвід - це частина професійного шляху, тому для екскомбатантів важливо приймати й уміти застосовувати його. Правильно описаний військовий досвід розширює професійний досвід у цілому, зберігає час у процесі пошуку роботи, додає цінність досвіду ветеранів та підсилює їх компетенції та навички. Визнаючи важливість зазначення досвіду служби у резюме, організації, що надають підтримку у працевлаштуванні ветеранам, різними шляхами допомагають колишнім бійцям зі складанням резюме. Наприклад, у Veteran Hub допомагають ветеранам правильно описати військовий досвід в резюме, а також надають консультації щодо працевлаштування (Veteran Hub, 2022). У 2021 році ГО «Центр зайнятості вільних людей» в рамках проекту «Воїну - гідна праця» випустила посібник «Військовий імунітет у цивільній кар'єрі», який має на меті допомогти ветеранам в пошуках роботи самостійно пропрацювати військовий досвід, та показати, як його описати в резюме й презентувати роботодавцю на співбесіді. Крім цього, на офіційному сайті організації розміщені статті щодо порад при пошуку роботи, складання резюме та проходження співбесід із роботодавцями (ЦЗВЛ, 2021).

ГО «Ветерано сервіс» є прикладом організації, що підтримує працевлаштування ветеранів шляхом розповсюдження вакансій та надання допомоги з пошуком роботи, у тому числі зі створенням власного бізнесу на основі улюбленої справи.

Окремою формою підтримки працевлаштування ветеранів можна виділити проект від кар'єрного порталу Harry Monday та ГО «Професіонали майбутнього» «Робота для ветерана є!». Його мета — збільшити кількість компаній, які відкриті для ветеранів АТО/ООС, та знизити рівень дискримінації ветеранської спільноти серед роботодавців. Унікальність проекту полягає у тому, що він фокусується на зміні ставлення роботодавців до учасників бойових дій. У той час, як працевлаштування

учасників бойових дій — проблема обох сторін (як роботодавців, так і самих ветеранів), досі не було проєктів, які мають на меті її вирішення, а однобічні ініціативи не здатні з нею впоратися. Тому через реалізацію проєкту «Робота для ветерана є!» досліджуються наявні стереотипи та упередження, аби в результаті розширити кількість можливостей, доступних учасникам бойових дій. Також від проєкту «Робота для ветерана є!» для учасників бойових дій є можливість завантажити порадник, який допоможе інтегрувати військовий досвід у цивільну кар'єру, переглянути список компаній, що зацікавлені у працевлаштуванні ветеранів та знайти роботу. У пораднику також міститься інформація про загальні правила написання резюме; поради, які допоможуть правильно описати досвід проходження служби й перекласти його на зрозумілу для рекрутера мову; рекомендації з підготовки супровідного листа; чек-лист з оформлення заявки на вакансію; поради, як ветерану АТО/ООС підготуватись до співбесіди. Таким чином, проєкт заохочує ветеранів не замовчувати свій військовий досвід, а інтегрувати його в цивільну кар'єру (Harry Monday, 2022).

4) Профорієнтація. Професійна орієнтація полягає у допомозі безробітній особі у виборі або зміні професії, нового робочого місця. Хоча держава забезпечує право на профорієнтацію ветеранів, у громадському секторі також є подібні ініціативи. Наприклад, програма реінтеграції ветеранів IREX за підтримки Держдепартаменту США створила онлайн-курс «М'які навички для жорсткої реальності». Метою програми є профорієнтація та перші кроки до працевлаштування українських ветеранів і ветеранок. Онлайн-курс створений передовими фахівцями ринку праці України, кар'єрними консультантами та військовими психологами спеціально для ветеранів та ветеранок. Теми, що наповнюють курс осягають широкий спектр інформації — від розуміння себе як спеціаліста до побудови гармонійної кар'єри і можливостей нових професій на ринку. Впродовж одного місяця ветерани зможуть відвідати професійні лекції в записі й щотижневі практичні вебінари з експертами. Учасники курсу здобудуть знання з практичної психології, фаховий зворотний

зв'язок, корисні знайомства й поштовх до розвитку. Результатами програми стане написання резюме й побудова кар'єрного плану (Verba Club, 2022).

Також на порталі Дія.Цифрова освіта розміщений освітній серіал, що висвітлює головні інструменти ефективної профорієнтації, складання резюме, правильного пошуку роботи, підготовки до співбесіди та успішного її проходження для учасників бойових дій та ветеранів АТО/ООС (Дія.Бізнес, 2022).

5) Навчання з метою перекваліфікації. У дослідженні Сороківської, Котовської та Луциків (2017) майже 30% учасників АТО мали лише середню освіту. Як правило, для осіб із середньою освітою найбільше підходить робота, що не потребує спеціальної підготовки та, як правило, оплачується у мінімальному розмірі. Тому процеси навчання та підвищення кваліфікації або перекваліфікація є важливими для успішного працевлаштування ветеранів АТО/ООС.

Veteranius – це ініціатива від Development Foundation у співпраці з Razom for Ukraine за підтримки Програми реінтеграції ветеранів IREX, яка має на меті працевлаштування та залучення учасників до суспільно важливих проектів через навчання та отримання досвіду роботи в ІТ. Курс навчання, що пропонує Veteranius, передбачає навчання основам програмування та баз даних, а також допомогу ветеранам і ветеранкам набути навички, що необхідні для першого працевлаштування в сфері інформаційних технологій (Razom for Ukraine, 2021).

Програма «Кіберзахисники» є першою ініціативою CRDF Global (Фонд цивільних досліджень та розвитку США), що пропонує безкоштовне навчання у програмі професійного розвитку у сфері кібербезпеки та реінтеграції для ветеранів АТО/ООС. Програма має на меті допомогти колишнім військовим розпочати кар'єру в сфері кібербезпеки, а також посприяти зміцненню системи захисту цифрової інфраструктури в Україні загалом. У рамках даної ініціативи ветерани проходять професійне навчання з кібербезпеки, а після його закінчення мають отримати допомогу з працевлаштуванням у державному та приватному секторах. Програму «Кіберзахисники» розроблено за сприяння Міністерства у справах ветеранів України

та Національного координаційного центру кібербезпеки при Раді національної безпеки та оборони України (Мінветеранів, 2022).

Ще один приклад - міжнародний проєкт «Норвегія-Україна», що впроваджується з вересня 2014 року в Одесі на базі Університету Ушинського. У рамках проєкту був проведений освітньо-адаптаційний курс «Менеджмент підприємницької діяльності», розроблений сумісно Норвезьким Університетом NORD і Університетом Ушинського. Даний курс передбачав професійну перепідготовку і соціальну адаптацію учасників АТО/ООС та ветеранів Збройних сил України. За період 2014-2020 рр. перепідготовку пройшли 860 осіб (ГО «Ветеран Хаб Одеса», 2020).

б) Гранти. Використовуючи можливість отримання грантів, ветерани мають нагоду легше повернутися до цивільної професії, підвищити свій професійний рівень, змінити сферу діяльності та отримати перспективу кар'єрного розвитку.

У 2021 році ГО «Центр зайнятості Вільних людей» реалізовував проєкт, метою якого було сприяння реінтеграції ветеранів через допомогу в перекваліфікації, підвищенні кваліфікації та працевлаштуванні шляхом надання можливості отримати 400 євро на навчання. Протягом 2-денного тренінгу ветерани отримали практичні інструменти для аналізу своїх професійних навичок, розібрали складові якісного резюме, на яке найчастіше відгукуються роботодавці та навчилися ідентифікувати власні цінності. Після цього підготували та захистили проєктні заявки для отримання гранту, пройшли навчання та отримали консультації спеціалістів щодо кар'єрного розвитку (Центр зайнятості вільних людей, 2021).

Значний внесок у наданні можливості отримання ветеранами грантів здійснює міжнародна організація IREX, яка неодноразово проводила всеукраїнські конкурси стипендій для колишніх бійців АТО/ООС. Метою таких конкурсів є надання можливості проходження навчальних курсів, які сприятимуть конкурентоспроможності або працевлаштуванню колишніх учасників бойових дій.

Варто зазначити, що багато асоціацій та організацій, що допомагають ветеранам, надають різні форми підтримки одночасно, не обмежуючись окремими послугами. Так, у мережі підтримки ветеранів Veteran Hub спеціалісти надають консультації, кейс-менеджери ведуть супровід під час переходу до цивільного життя, надається юридична допомога та інформування, а також консультації психологів та допомога у пошуку роботи (Veteran Hub, 2021).

Дослідження Бертолі (2019) підтверджує позитивну роль мереж підтримки ветеранів, що спрямовані на доповнення програм державної допомоги. Така підтримка впроваджується шляхом надання підприємницьких та групових послуг, наприклад, неурядовими організаціями, а також ветеранськими підприємствами, які наймають винятково ветеранів. У роботі дослідника було з'ясовано, що асоціації ветеранів та функціонування неурядових організацій, що тісно співпрацюють з ветеранами, необхідні для позитивного переходу до цивільного життя, оскільки вони забезпечують унікальний простір для комунікації з іншими колишніми бійцями та пошуку рішень у їхніх різноманітних потребах. Проте головне обмеження таких мереж полягає у тому, що вони спираються на підхід «з уст в уста», і, таким чином, можуть бути недоступні для тих ветеранів, які перебувають в ізоляції або не знають про подібні ініціативи.

Отже, підтримка працевлаштування ветеранів в Україні здійснюється через надання державних послуг, а також роботу неурядових організацій, і має різні форми. Державна підтримка працевлаштування здійснюється через надання психологічної допомоги, професійної орієнтації (інформування, консультування), професійне навчання та перепідготовку та матеріальну допомогу. Підтримка працевлаштування УБД від громадських організацій мають наступні форми: психологічна допомога, тренінги щодо пошуку роботи, консультаційна та інформаційна допомога, професійна орієнтація, навчання з метою перекваліфікації та гранти. Громадські організації, що працюють для підтримки ветеранів АТО/ООС тісно співпрацюють з державою, а іноді й замінюють послуги держави. Своєю роботою вони сприяють

працевлаштуванню ветеранів, їхній реабілітації та реінтеграції, компенсуючи недостатню якість або кількість надаваних ветеранам послуг з боку держави.

2.5 Підтримка створення та ведення ветеранського бізнесу в Україні

Сучасні ветерани – це переважно молоді люди віком 20-40 років, що є найбільш активними членами суспільства. Відповідно до досліджень Міністерства у справах ветеранів та міжнародних організацій, майже третина (35%) із них зацікавлені у започаткуванні власної справи. Станом на грудень 2021 року, в Україні налічувалося понад дві тисячі ветеранів, що є зареєстрованими суб'єктами підприємницької діяльності (Мінветеранів, 2021). Українське законодавство поки що не дає визначення поняттю «ветеранське підприємництво», хоча й планує унормувати це поняття. Але на думку самих колишніх бійців, ветеранський бізнес – це бізнес, заснований ветеранами, в якому працюють чи керують самі ветерани, при цьому він надає певні преференції ветеранам та/або долучається до акцій (наприклад, благодійних) ветеранських/військових/волонтерських спільнот. Так, згідно опитування власників ветеранського бізнесу від IREX, 40% підприємств колишніх бійців мають особливі підходи/правила з найму українських ветеранів війни. До прикладу, вони готові брати без досвіду роботи, навчати ветеранів або наймати їх першочергово на роботу. Також 48% бізнесів беруть участь у проєктах, заходах, кампаніях із підтримки ветеранів, організовуючи збори коштів, флешмоби, заходи для вшанування ветеранів, допомогу ветеранам, які перебувають в шпиталях тощо (IREX, 2020).

Причинами, через які ветерани розпочинають власну справу після повернення зі служби, називають: через отриману інвалідність внаслідок війни, при наявності якої важко знайти роботу як найманий працівник; через те, щоб створити робочі місця для інших ветеранів; через можливість застосування своїх навиків керування та більшу свободу вибору дій (IREX, 2020).

На сьогодні більшість ветеранських бізнесів пов'язані із торгівлею, виготовленням та продажем меблів, сирів, виробів зі шкіри, піци, кави та інших товарів та послуг, також згадуються бізнеси, які пов'язані з туризмом та інформаційними технологіями. Але більшість (79% респондентів) планують змінити/переформатувати свій бізнес, розширити його або ж шукати нові ринки збуту, але найбільше їм не вистачає для цього фінансової підтримки і через це вони шукають інвесторів або вигідні кредити. У навчанні не вистачає знань із маркетингу та реклами, як залучати інвестиції, а також знань англійської мови. Тому найбільше ветерани зацікавлені в навчанні, пов'язаному просуванням бізнесу, продажів, пошуком інвестицій, маркетингом та соціальними мережами (IREX, 2020).

Список проблемних питань малих та середніх бізнесів, власниками яких є ветерани АТО/ООС доповнюють результати дослідження Тарновської та Власової (2021), серед яких: високі витрати коштів підприємців на реєстрацію власності та недосконалість системи ліцензування; неузгодженість дій органів державного контролю; недостатній рівень освіти учасників АТО з питань сучасних методів господарювання; висока конкурентоспроможність імпортової продукції; відсутність внутрішнього попиту на інновації у підприємництві тощо. Отже, ветерани стикаються з такими проблемами, як відсутність індивідуального підходу до кожного УБД щодо розвитку їх підприємницьких здібностей та складною бюрократичною системою, яка перешкоджає психологічній та соціальній реабілітації ветеранів АТО.

Враховуючи відповіді респондентів та актуальний стан їхнього підприємництва, IREX наголошує на важливості організації серії за такими темами: маркетинг та реклама, особливості просування, реклами товарів та послуг у соціальних мережах, ведення та розвиток бізнесу, залучення грантів та інвестицій. Також організація групи/спільноти для обміну досвідом серед ветеранів, що є власниками бізнесу та отримання міні грантів и на підтримку та розвиток ветеранського бізнесу могли б допомогти у покращенні ведення власної справи ветеранів.

Економічні умови господарювання, що склалися сьогодні в Україні, дають можливість спрямувати підприємницький потенціал учасників АТО у сферу малого

та середнього підприємництва, розвиваючи їх економічні починання шляхом надання підтримки з боку громадських організацій, органів влади, навчальних установ з метою забезпечення ефективної підприємницької діяльності (Сороківська, Мосій, Кужда, 2017). Підприємництво в усьому світі визнане одним із способів адаптації ветеранів до мирного життя. Досвід показує, що оптимістичні плани на майбутнє допомагають швидше відновити фізичне та психологічне здоров'я. В Україні існують також програми, які направлені на підтримку підприємницької діяльності: від держави, громадського сектору, а також від держави і окремих організацій разом.

Багато ветеранів мають на меті відкрити власну справу, генеруючи цікаві ідеї та бізнес-плани, проте для початку проєкту не вистачає ресурсів, зокрема фінансових. У таких випадках держава пропонує грошову допомогу від державної служби зайнятості. Ветерану АТО, який виявив бажання започаткувати власну справу, надають індивідуальні консультації та здійснюють тестування на здатність до підприємницької діяльності. Якщо результат позитивний, то служба зайнятості пропонує пройти безкоштовне професійне навчання з основ підприємницької діяльності, допомагає розібратися в усіх фінансових та юридичних тонкощах ведення бізнесу. Після написання й захисту бізнес-плану безробітні ветерани проходять державну реєстрацію як суб'єкти підприємницької діяльності й отримують кошти на відкриття власної справи. Виплата допомоги на власний бізнес здійснюється в розмірі залишку призначеної безробітному допомоги з безробіття, що обмежена строком 360 календарних днів (Наказ Міністерства соціальної політики України, 2015).

Гранти на відкриття власної справи можна також отримати від Європейської Ради Інновацій (розвиток і підтримка проривних технологій і інновацій); COSME (європейської програми підтримки малого та середнього бізнесу, здебільшого у сферах інформаційних технологій, туризму, галузі промисловості); Програми розвитку ООН (бізнес-гранти на започаткування, відновлення чи розширення мікро, малих та середніх підприємств. Здебільшого на підконтрольній території у Донецькій та Луганській областях) тощо (Міністерство у справах ветеранів, 2020).

У межах Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору Міністерство ветеранів започаткувало ветеранську підприємницьку ініціативу G2VEI. G2VEI (Government to Veterans Entrepreneurial Initiatives) – це державна онлайн-платформа, яка сприятиме соціалізації та залученню ветеранів у економічно активне життя через створення власної справи. Також був створений спільний проєкт Міністерства у справах ветеранів України та фонду «Повернись живим» – «Створено Захисниками». Цей бренд має на меті просувати ветеранський бізнес, зробити його видимим та впізнаваним. Міністерство планує унормувати поняття «ветеранського підприємництва», а також пропонує розробити процес сертифікації бізнесу як ветеранського і, відповідно, надавати пільги та преференції (Мінветеранів, 2021). Але, на думку Тарновської, Власової (2021), нормативно-правове закріплення поняття «ветеранське підприємництво» не гарантує успішність цього виду підприємництва, а навпаки може привести до поглиблення соціальної напруги в суспільстві та розвитку ще однієї корупційної схеми внаслідок непродуманої фіскальної політики в Україні. Тому автори вважають, необхідним вести менторську підтримку ветеранів-підприємців.

Ще одним кроком назустріч ветеранам-підприємцям від Міністерства у справах ветеранів України є підписаний чотиристоронній Меморандум про співпрацю разом із ГО «Повернись живим», Торгово-промисловою палатою України та ГО «Асоціація підприємців-ветеранів АТО». Він передбачає проведення досліджень і аналізу актуальних проблем становлення ветеранського підприємництва, підготовку на їх основі рекомендацій, проведення спільних заходів із залученням представників експертного середовища задля розвитку ветеранського підприємництва у форматі робочих зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів, тематичних конференцій, публічних дискусій тощо. Таким чином, восени 2021 року відбувся перший спільний проєкт, у рамках якого було проведено 5 семінарів для ветеранів-підприємців щодо створення і розвитку власної справи. Проведені семінари торкалися наступних тем: джерела фінансування ветеранського бізнесу; юридична складова бізнесу; сервіс в

компанії; захист і безпека бізнесу; експорт до Європейського Союзу і роль Торгово-промислової палати в розвитку ЗЕД України (Мінветеранів, 2021).

Серед успішних соціальних проєктів, що підтримують підприємницькі ініціативи ветеранів в Україні, можна виділити: курс підприємництва від Київської школи економіки, курс тренінгів «Підприємницька діяльність» від ГО «Жіночий ветеранський рух», лінія з розвитку підприємництва серед колишніх військових у Veteran Hub, бізнес-івенти від «Асоціації підприємців-ветеранів АТО». На сайті Дія.Бізнес, ветеранам пропонують ідеї для створення бізнесу, програми та освітні курси для ветеранів АТО/ООС, що допоможуть покращити бізнес-знання та розвивати власну справу (безкоштовна онлайн бізнес-школа для підприємців) (Дія.Бізнес, 2022).

Кількість ветеранських підприємств росте щороку, їх перелік можна зустріти в Інтернеті декількома шляхами. Наприклад, існує проєкт Ветерано-сервіс - база існуючих бізнесів ветеранів в Україні, якою може користуватися кожен охочий придбати товари виробництва ветеранів чи скористатися послугами колишніх бійців (Veterano Service, 2022). У 2019 році виданням Тиждень за сприяння Ветерано-сервіс також було створено мапу ветеранських бізнесів, де крім короткого опису проєкту, на мапі позначені й координати підприємців, до яких можна звернутися за порадою або консультацією з питань відкриття власної справи. На сьогодні там розміщено більш ніж 100 ветеранських бізнес-проєктів по всій Україні (Мінветеранів, 2022).

Інформаційне агентство Міністерства оборони України АрміяINFORM виконує інформаційну функцію у підтримці підприємницьких справ ветеранів, публікує новини, що стосуються розвитку ветеранського бізнесу (анонси заходів, ярмарок, навчань, проєктів та програм; реклама новостворених підприємств ветеранів тощо) (АрміяINFORM, 2022).

Активізації підприємницькій діяльності в Україні сприяє і всеукраїнська ГО «Спілка Учасників, Ветеранів, Інвалідів АТО та бойових дій». СУВІАТО здійснює ряд заходів для підтримки та розвитку підприємницьких ініціатив ветеранів через

організацію «Форумів розвитку ветеранського бізнесу», проведення Школи для ветеранів АТО «Створи свій бізнес», тренінгів, воркшопів з різних аспектів підприємницької діяльності (створення бізнес-плану, навички комунікації, основи маркетингу, грантові можливості тощо). У 2018 році було видано навчальний посібник: “Пам’ятка для ветеранів АТО: як розпочати власну справу” спільно з Міністерством у справах ветеранів. Також ГО “СУВІАТО” є засновником ТОВ “Ветеранпром” – соціального підприємства, що спрямовано на посилення спроможності ветеранських бізнесів і працевлаштування бійців. (СУВІАТО, 2022)

Отже, в Україні число малих та середніх бізнесів, власниками яких є учасники бойових дій, має тенденцію збільшуватися з кожним роком. Заснування та ведення ветеранського підприємництва – це один із способів адаптації та інтеграції до цивільного життя, що не є можливим без підтримки державних органів і громадського сектору. Наявні дослідження показують, що в Україні існують регіональні, міжнародні й урядові програми, що спрямовані на активізацію та підтримку підприємницької діяльності ветеранів. Узагальнення результатів наведених вище досліджень дозволяє зробити висновок, що учасники АТО/ООС стикаються з тими ж проблемами, що й інші підприємці, при започаткуванні та веденні власної справи: високі витрати коштів на реєстрацію власності; недосконалість системи ліцензування; неузгодженість дій органів державного контролю; висока конкурентоспроможність імпортової продукції; потреба у фінансовій підтримці тощо. Але незважаючи на низку проблем, які існують у цій сфері, на сьогодні створені інституційні та правові передумови для прискорення активізації підприємницької діяльності серед ветеранів: Міністерство у справах ветеранів активно працює над новими проектами, спрямованими на популяризацію товарів та послуг, що надають ветеранські бізнеси, та співпрацює із громадськими організаціями, які допомагають ветеранам АТО/ООС у підприємницькому навчанні та розвитку тощо; окремі організації, наприклад, СУВІАТО, «Воїну – гідна праця», VeteranHub та інші організовують та проводять освітні тренінги, форуми, заняття для вдосконалення знань та навичок ветеранів у започаткуванні та веденні бізнесу; фінансову допомогу

для власної справи можна отримати як від держави, так і від грантових програм, до прикладу, від Європейської Ради Інновацій та COSME. Таким чином, спільними зусиллями колишніх бійців, державного та громадського сектору створюється підґрунтя для успішного функціонування ветеранського бізнесу у найближчому майбутньому.

2.6 Працевлаштування ветеранів із інвалідністю в Україні

Для ветеранів з інвалідністю, як і для інших, зайнятість є невід'ємною частиною добробуту під час переходу до цивільного життя та після нього, а також важливою частиною процесу реабілітації. Займаючись справою, ветерани не лише заробляють гроші на проживання, а й мають можливість налагоджувати зв'язки у суспільстві та бути керованими метою. Численні дослідження доводять, що працевлаштовані ветерани з інвалідністю мають кращі соціальні стосунки та участь у громаді, ніж ветерани у схожому становищі, які не працюють (Баллок, Броуд, Ендрюс і Філіпс, 2009; Гріффін і Стайн, 2015)

Проте після звільнення з військової служби багато ветеранів стають деморалізовані через численні відмови на заявки на працевлаштування, що часто розтягується на кілька місяців або роки. Кастро, Дурсон, Маклін та ін. (2019) виявили, що хвороби та травми є одними з основних факторів, пов'язаних із труднощами переходу до цивільного життя, при цьому ветерани, звільнені за медичними показаннями, часто повідомляють про кожен аспект перехідного періоду як складніший, ніж їхні колеги, що були звільнені через інші причини. Дослідження результатів працевлаштування ветеранів показали, що ветерани з інвалідністю зазвичай мають нижчі показники конкурентної зайнятості, частіше працюють неповний робочий день і отримують нижчу заробітну плату, ніж ветерани без інвалідності (American Council on Education 2009; Бурнетт-Цейглер та ін., 2011). Так, набуття інвалідності може спричинити багато труднощів у міжособистісних

стосунках та уявленні про себе, нерідко це стає причиною економічних труднощів. У дослідженні Сеген, Шиф (2019) було виявлено, що порівняно з фізичними вадами, розумові та змішані (фізичні та розумові) вади зменшують шанси на інтеграцію в робочу силу. Тому збільшення відсотку інвалідності зменшує шанси на успішну інтеграцію в робочу силу.

Основна частина уваги у сучасних дослідженнях приділяється розумінню рівня зайнятості колишніх бійців, що отримали інвалідність внаслідок війни, і, як правило, зосереджені на питаннях, що стосуються самих ветеранів: їхнє бажання працювати, функціональні обмеження їхньої інвалідності або ефективність послуг, призначених для підтримки цих ветеранів (Стерн, 2017). Хоча це важливі питання, ключовому питанню не приділено достатньої уваги: яку роль відіграє дискримінація через інвалідність в результатах працевлаштування ветеранів з інвалідністю? Хоча у багатьох дослідженнях ветерани повідомляють про те, що побоюються дискримінації на робочому місці через проблеми зі здоров'ям (Коен, Сурі, Амік і Ян 2013; Рудстам, Стрітер-Вілсон і Гауер 2012; Стерн 2017; Стоун і Стоун 2015). Також існує мало досліджень, присвячених тому, як і чому виникає дискримінація ветеранів з інвалідністю при працевлаштуванні (Стерн, 2017).

Ветерани, що отримали інвалідність внаслідок війни стикаються з низкою дилем при працевлаштуванні. По-перше, їх інвалідність може все ще розвиватися під час переходу до цивільного життя, тож вони стикаються з проблемою щодо само прийняття, враховуючи наявність інвалідності, та труднощами через бюрократію, щоб отримати послуги та лікування (Гріффін і Стайн 2015). По-друге, проблеми з працевлаштуванням ветеранів з інвалідністю часто ґрунтуються не на самих проблемах зі здоров'ям, а на тому, як їх бачать інші. Неправильне сприйняття та стигма щодо інвалідності є дуже поширеними, особливо щодо ПТСР та депресії. Особисті переконання роботодавців і помилкове сприйняття включають установки, що людей з цими діагнозами неможливо лікувати, вони самі винні в їх інвалідності, становлять небезпеку для інших, мають слабку особистість або не можуть ефективно пристосовуватись до нових обставин (Рудстам, 2012). Ці уявлення, які нечасто

висловлюються на загал, можуть впливати на те, як роботодавці приймають рішення щодо ветеранів, що мають інвалідність.

Думка західних науковців щодо наявності стереотипів та упереджень по відношенню до осіб з інвалідністю підтверджується у дослідженні Неведрової (2017), де було виявлено, що корінь проблеми полягає у сприйнятті людей з інвалідністю оточуючими, у тому числі роботодавцями, і безпосередньо в організації роботи. Серед найбільш поширених стереотипів виділяють наступні: особи з інвалідністю можуть виконувати тільки некваліфіковану роботу або недостатньо якісно виконують свої функціональні обов'язки; працівники з інвалідністю часто відсутні на робочому місці; побоювання роботодавців щодо того, як стан здоров'я працівника позначиться на виконанні службових обов'язків; для пересування людей з інвалідністю на території підприємства чи організації потрібні спеціальні ліфти, пандуси, а робоче місце необхідно обов'язково переобладнати, що вартує великих затрат.

Зайнятість є одним із шляхів створення рівних можливостей для осіб з інвалідністю. Через бойові дії на території України перед суспільством постав новий виклик - збільшення кількості людей із інвалідністю, що мають статус учасника бойових дій. Так, станом на 2020 рік, в Україні нараховувалось більш ніж 110 тисяч осіб з інвалідністю внаслідок війни (Постанова Верховної Ради України, 2020).

Праця осіб з інвалідністю внаслідок війни регулюється відповідними нормами законодавства України про працю і соціальний захист осіб з інвалідністю. Згідно зі статтею 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993) особам з інвалідністю внаслідок війни та прирівняним до них особам надаються позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки та висновків медико-соціальної експертизи. Крім того, ветерани війни з інвалідністю мають переважне право залишитися на роботі при скороченні чисельності або штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємств. Таким чином, українське законодавство зобов'язує роботодавців не лише брати на роботу ветеранів з

інвалідністю, а й вживати додаткових заходів безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії співробітників.

Попри законодавчі гарантії рівних прав у освіті та працевлаштуванні, люди з інвалідністю витрачають більше сил, ніж люди без інвалідності, щоб отримати доступ до освіти та роботи, адже на своєму шляху вони стикаються з інституційними бар'єрами для інклюзії. Так, у дослідженні Дарієвської, Мартинюк (2020) опитані ветерани мали труднощі з Державною службою зайнятості, де колишнім учасникам бойових дій пропонували невідповідні вакансії без врахування інвалідності шукачів та роботодавцями, які не сприймають ветеранів АТО/ООС з інвалідністю як потенційних працівників у своїй компанії. Інвалідність для ветеранів АТО/ООС є результатом їхнього залучення до бойових дій, і внаслідок цього вони зазнають подвійної стереотипізації - як ветерани війни та як люди з інвалідністю. Існують проблеми й з медико-санітарною експертною комісією (МСЕК) на етапі оформлення інвалідності, адже процедура оформлення є бюрократичною й довготривалою, що унеможливорює активний пошук роботи. Також за дослідженням Гельсінської спілки, лише половина з опитаних ветеранів безперешкодно отримала статус особи з інвалідністю, у інших випадках інвалідність не була встановлена або встановлена лише як відсоток з втрати працездатності (Мойса, 2018).

Дарієвська, Мартинюк (2020) також виділяють індивідуальні бар'єри у працевлаштуванні ветеранів, до яких відносять: брак мотивації при довгому пошуку роботи, незавершену психологічну реабілітацію після повернення із зони АТО/ООС, надмірну опіку з боку сім'ї, що призводить до почуття безпомічності.

Працевлаштування для людей з інвалідністю, особливо з фізичними вадами, є поширеною проблемою, притаманною не лише українському суспільству. Так, серед них спостерігається відсутність стабільної роботи (38% ветеранів з інвалідністю мають тимчасову або нерегулярну роботу порівняно з 10% своїх однолітків, які не мають інвалідність) (World Bank Group, 2017). На думку Голубцової (2019), це є наслідком непристосованої інфраструктури до цієї цільової категорії, на яку має бути розрахована політика реінтеграції. На сьогодні ситуація вказує на зворотній процес,

через що особа з інвалідністю ще більше ізолюється від свого найближчого оточення та громади (International Alert, 2019).

Питання комфортного існування людей з інвалідністю в Україні стоїть гостро; враховуючи наскільки непристосованим та іноді ворожим є середовище для осіб з фізичними вадами, для ветерана обмеження фізичних можливостей може безпосередньо впливати на психологічне здоров'я (Wounded Warrior Project, 2019). Результати дослідження Бонда, Аль-Абдулмунема, Дрейка та ін. (2022) підкреслюють необхідність доступу до відповідного лікування психічного здоров'я, заснованого на доказах, а також послуг при переході, щоб допомогти подолати проблеми повернення до цивільного життя. Ветерани, які нещодавно перейшли до цивільного життя, особливо ті, хто страждає на депресію, посттравматичний стресовий розлад і фінансовий стрес, можуть опинитися під загрозою погіршення функціонування. Переходи, що погано керуються, створюють критичні ризики для ветеранів, включаючи самогубство, бездомність та погіршення фізичного та психічного здоров'я. Через ці причини, постійне вдосконалення перехідних послуг має бути основною метою державної політики.

На думку Кастро (2019), для покращення можливостей впровадження програм саме для цієї групи, організації повинні забезпечити належну комунікацію з родинами, щоб вони були обізнані про послуги та програми, які їм доступні. Поряд з цим, терапевтичні та освітні програми мають включати членів сім'ї, адже вони виконують функції первинних помічників. А у дослідженні Голубцової (2019), основними перспективами до змін у системі реінтеграції ветеранів війни експерти назвали наступні: зміни у психологічній сфері надання послуг з боку держави; підняття престижу армії за рахунок пропагандистської роботи; формування єдиного реєстру ветеранів, включно із особами, що отримали інвалідність внаслідок війни; перегляд та поліпшення програми працевлаштування відносно ветеранів з інвалідністю; вирішення проблеми відносно надання статусу учасників бойових дій.

На сьогодні в Україні не існує окремих програм підтримки працевлаштування ветеранів, що отримали інвалідність внаслідок війни, але багато існуючих програм та

проектів, що направлені на допомогу у працевлаштуванні учасників бойових дій, відкриті до надання послуг ветеранам з інвалідністю, як і ті проекти, що направлені на допомогу при працевлаштуванні осіб з інвалідністю. У дослідженні Дарієвської, Мартинюк (2020) щодо працевлаштування ветеранів з інвалідністю, було виявлено два шляхи, якими вони знаходили роботу: особистісні контакти та громадські організації, які працюють над наданням послуг ветеранам. Колишні учасники бойових дій з інвалідністю мають внутрішню мотивацію робити корисні справи для суспільства, яка з'явилася саме після повернення із зони АТО/ООС. Це виявляється у долученні до різних ініціатив та проектів, які підтримують ветеранів, сприяють розвитку суспільства та несуть «суспільне благо». Також було з'ясовано, що вища освіта є додатковим допоміжним фактором для інтеграції осіб з інвалідністю в робочу силу. Тому, з іншого боку, отримання освіти з метою здобуття професії також може допомогти ветеранам з інвалідністю на шляху до працевлаштування (Сеген та Шиф, 2019).

Отже, попри те, що зайнятість є однією із важливих частин процесу реабілітації ветеранів з інвалідністю внаслідок війни, існує багато труднощів, з якими вони стикаються на шляху до працевлаштування. До таких відносять: упереджене ставлення роботодавців внаслідок подвійної стереотипізації ветеранів з інвалідністю, відсутність інклюзивних умов на робочих місцях, складна система отримання статусу особи з інвалідністю, незавершена психологічна реабілітація, брак мотивації при довготривалому пошуку роботи тощо. Система підтримки працевлаштування ветеранів в Україні потребує перегляду та поліпшення програм працевлаштування відносно ветеранів з інвалідністю, адже на сьогодні цій категорії приділяється менше уваги, ніж цього потребує ситуація.

ВИСНОВКИ

Існуюча українська нормативно-правова база сприяє підтримці працевлаштування ветеранів АТО/ООС та забезпечує право на отримання пільг у випадку безробіття таких груп громадян. Підтримка працевлаштування хоч і не має окремого визначення у законодавстві, проте має достатньо сприятливе нормативно-правове підґрунтя, аби активно впроваджуватися у різних формах державою, громадськими та міжнародними організаціями, спілками, фондами у відповідь на високу затребуваність із боку самих ветеранів.

На сьогодні проблеми, з якими стикаються ветерани під час переходу від військової служби до цивільного життя та в процесі працевлаштування, є достатньо вивченими. Колишні військовослужбовці можуть зустрічатися з труднощами на кожному з етапів: на шляху до звернення за професійною допомогою, під час отримання послуг, а також безпосередньо під час зайнятості. Основними проблемами є: складна адаптація до цивільного життя, психологічні бар'єри ветеранів, стигматизація з боку роботодавців, проблеми зі здоров'ям (у тому числі інвалідність), культурне зіткнення робочих середовищ та обмежена кількість можливостей отримання роботи.

Підтримка працевлаштування ветеранів в Україні базується на наданні державних послуг з професійної адаптації, роботі неурядових організацій та має різні форми. Державна підтримка працевлаштування надається у формах психологічної допомоги, професійної орієнтації (інформування, консультування), професійного навчання й перепідготовки та матеріальній допомозі. Підтримка працевлаштування ветеранів від громадських організацій має такі форми: психологічна допомога, тренінги щодо пошуку роботи, консультаційна та інформаційна допомога, професійна орієнтація, навчання з метою перекваліфікації та надання грантової допомоги на виконання певних видів діяльності. Неурядові організації тісно

співпрацюють з державою, а іноді і замінюють чи доповнюють послуги держави, що мають недостатню якість.

Заснування та ведення ветеранського підприємництва є одним із поширених способів адаптації та інтеграції екскомбатантів до цивільного життя. В Україні активно працюють регіональні, міжнародні й урядові програми, спрямовані на підтримку підприємницької діяльності колишніх учасників бойових дій. При започаткуванні та веденні власної справи, ветерани стикаються з високими витратами коштів на реєстрацію власності; неузгодженістю дій органів державного контролю, високою конкурентоспроможністю імпоротної продукції та потребою у фінансовій підтримці тощо. Проте в Україні вже створені інституційні та правові передумови для прискорення активізації підприємницької діяльності серед ветеранів та вирішення існуючих проблем.

Зайнятість є однією із важливих частин процесу реабілітації ветеранів з інвалідністю внаслідок війни. Утім, існує багато труднощів, з якими вони стикаються на шляху до працевлаштування, серед них: подвійна стереотипізація ветеранів з інвалідністю з боку роботодавців, відсутність інклюзивних умов на робочих місцях, складна система отримання статусу особи з інвалідністю, незавершена психологічна реабілітація, брак мотивації при довготривалому пошуку роботи тощо. На сьогодні в Україні у системі підтримки працевлаштування ветеранів бракує окремих програм та проектів, спрямованих на допомогу ветеранам з інвалідністю.

Список використаних джерел

1. American Council on Education (2009). "Serving Those Who Serve: Higher Education and America's Veterans." <http://bit.ly/2uhTpX8>
2. Andrew Castro, C., Dursun, S., MacLean, M. B., Lazier, R., Fossey, M., & Pedlar, D. (2019). Essential components for a successful military-to-civilian transition. *Military Veteran Reintegration*, 245–251. doi:10.1016/b978-0-12-815312-3.00011-5
3. Bertouille, F. (2019, April) What's next for veterans in Ukraine? *International Alert*, 11. <https://www.international-alert.org/publications/whats-next-veterans-ukraine>
4. Bond, G.R., Al-Abdulmunem, M., Drake (2022). R.E. et al. Transition from Military Service: Mental Health and Well-being Among Service Members and Veterans with Service-connected Disabilities. *J Behav Health Serv Res*. <https://doi.org/10.1007/s11414-021-09778-w>
5. Bullock, E. E., Braud, J., Andrews, L., & Phillips, J. (2009). Career concerns of unemployed U.S. war veterans: Suggestions from a cognitive information processing approach. *Journal of Employment Counseling*, 46, 171-181.
6. Burnett-Zeigler, Valenstein I., M., Ilgen M., Blow A.J., Gorman L.A., and Zivin K. (2011). "Civilian Employment Among Recently Returning Afghanistan and Iraq National Guard Veterans." *Military Medicine* 176 (6): 639–646.
7. CETA (2022). <http://www.ceta.org.ua/>
8. Cohen, S. I., Suri, P., Amick, M. M., & Yan, K. (2013). Clinical and demographic factors associated with employment status in US military veterans returning from Iraq and Afghanistan. *Work*, 44, 213-219.
9. Gagliardo, Anthony, "Phenomenological Study of Military Veteran CEOs: The Transition Experience and Mentorship From the Battlefield to the Boardroom" (2020). Dissertations. 319. https://digitalcommons.brandman.edu/edd_dissertations/319

10. Griffin, C. L., & Stein, M. A. (2015). Self-perception of disability and prospects for employment among U.S. veterans. *Work*, 50, 49-58.
11. Happy Monday (2022). Робота для ветерана є!
<https://happymonday.ua/specproject/proyekt-pro-pratsevlashtuvannya-veteraniv-ato-oos>
12. IREX (2021). Опитування власників ветеранського бізнесу. Програма реінтеграції ветеранів.
https://www.irex.org/sites/default/files/Final_Survey%20of%20Veteran%20Businesses_UKR.pdf
13. Kukla, M., McGuire, A. B., & Salyers, M. P. (2016). Barriers and Facilitators Related to Work Success for Veterans in Supported Employment: A Nationwide Provider Survey. *Psychiatric Services*, 67(4), 412–417. doi:10.1176/appi.ps.201500108
14. Razom for Ukraine (2020, August 19).
<https://www.razomforukraine.org/projects/veteranius/>
15. Rudstam, H. (2012). Beyond yellow ribbons: Are employers prepared to hire, accommodate and retain returning veterans with disabilities? *Journal of Vocational Rehabilitation*, 36, 87-95.
16. Rudstam, H., J. Streeter-Wilson, and W. Gower. (2012). “Veterans with Disabilities in the Workplace.” Presentation at the CDO Workforce NY Conference.
17. Segev, D., Schiff, M. (2019). Integrating Israeli Defense Force (IDF) veterans with disabilities into the workforce: characteristics and predictors. *Isr J Health Policy Res* 8, 86. <https://doi.org/10.1186/s13584-019-0352-2>
18. Stern, L. (2017). “Post 9/11 Veterans with Service-Connected Disabilities and Their Transition to the Civilian Workforce.” *Advances in Developing Human Resources* 19(1): 66–77. doi:10.1177/ 1523422316682928
19. Stevenson, B. J., Gorman, J. A., Crossman, D. M., & Mueller, L. (2020). Providing Career Development Services to Veterans: Perceived Need, Acceptability, and

- Demand. Rehabilitation Counseling Bulletin, 64(2), 97–107. Doi:10.1177/0034355220914737
20. USAID (2017). Відкриття та ведення власної справи як шлях соціально-економічної адаптації демобілізованих учасників АТО. http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/pp_ATO_entrepreneurship_2017.pdf
 21. Verba Club (2022) <https://verbaclub.com>
 22. Veterano Service (2021). <https://veterano-service.com/>
 23. World Bank Group (2017). Socio-economic impacts of internal displacement and veteran return. Washington DC: The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/571011497962214803/pdf/116489-REVISED-Updated-Report-Socioeconomic-Impacts-Internal-Displacement-Veteran-Ret.pdf>
 24. АрміяINFORM (2022). <https://armyinform.com.ua/tag/veteranskyj-biznes/>
 25. БізнесДія (2022). <https://business.diia.gov.ua/veteran-business>
 26. Вдовиченко Т.В. (2017). Соціальна та професійна адаптація звільнених військовослужбовців як об'єкт фінансового забезпечення. <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/991>
 27. ГО «Ветеран Хаб Одеса» (2020, 3 грудня). <http://hub.ato.od.ua/2020/12/03/bezkoshtovnyj-kurs-dlya-veteraniv-menedzhment-pidpryyemnytskoyi-diyalnosti/>
 28. ГО «Студена», Марценюк Т., Квіт А. (2019). Залучення ветеранів до громадського політичного життя: шлях від військових перемог до особистих. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17840/Bez_broni_2019-09-16_13-19.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 29. Голубцова Є.В. (2019). Реінтеграція ветеранів АТО/ООС: стратегія, виклики, перепони. Рукопис https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/30764/1/Golubtsova_magistr.pdf
 30. Горішня К. (2021). Професійна реадаптація демобілізованих військовослужбовців: сценарне прогнозування майбутнього. Інститут

соціальної і політичної психології НАПН України.
<https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-60-2-24-30>

31. Горішня К.І. (2021). Способи діагностування особливостей професійного самовизначення ветеранів. <http://ssspj.org/index.php/ssj/article/view/36/36>
32. Дарієвська С., Марценюк Т. (2020). Досвід працевлаштування людей з інвалідністю в Україні (на прикладі ветеранів Антитерористичної операції). <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2020.3.37-48>
33. Державний центр зайнятості (2022). <https://www.dcz.gov.ua/>
34. Жиленко, Р. В. (2018). Дослідження основних потреб учасників АТО та членів їх сімей в соціальних послугах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 1 (42), 68-73. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/20429>
35. Жученя К. (2021). Спецпроект «На кар'єрній передовій». Психологічні бар'єри, що заважають ветеранам знайти роботу. Happy Monday <https://happymonday.ua/specproject/shho-zavazhaye-veteranam-znajty-robotu>
36. Міністерство у справах ветеранів (2020). Рекомендації для працівників територіальних органів Міністерства у справах ветеранів України. <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/rekomendatsii---dlya-terorganiv-minveteraniv.pdf>
37. Мойса, Б. (2018). Реабілітація жертв конфлікту. Чи пропонує держава щось, крім встановлення інвалідності та милиць?. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 64.
38. Нечипоренко І.О. (2017). Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому середовищі у світлі реалізації конвенції про права осіб з інвалідністю. XVII Міжнародна науково-практична конференція, 428.
39. Невєдрова Н.В. (2017). Проблеми працевлаштування людей з інвалідністю в Україні. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації конвенції про права осіб з інвалідністю.

40. Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності. Наказ Міністерства соціальної політики України від 15.06.2015 № 613.
41. Представництво МОМ в Україні (Січень, 2020). Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей. https://iom.org.ua/sites/default/files/veterans_reintegration_survey_2020_ukr.pdf
42. Про затвердження Переліку професій, спеціальностей, напрямів підготовки та підвищення кваліфікації, для навчання за якими може бути виданий ваучер. Наказ Мінсоцполітики України від 25.06.2015 р. № 661.
43. Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці. Постанова КМУ від 20.03.2013 р. № 207.
44. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності. Постанова КМУ від 06.04.2018. №179.
45. Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб. Постанова Кабінету Міністрів України від 21. 06. 2017 р. № 432.
46. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Закон України від 22.10.1993. № 3552-XII.
47. Сороківська О.А., Мосій О.Б. , Кужда Т.І. (2017). Вікриття власної справи як шлях соціально-економічної адаптації ветеранів АТО. <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/22035>
48. СУВІАТО (2022). http://suviato.org/rozvitok_veteranskogo_bznesu/

49. Тарновська І.В., Власова В.П. (2021). Активізація підприємницької ініціативи як спосіб забезпечення зайнятості ветеранів АТО/ООС: українська практика та світовий досвід. [https:// doi.org/10.32983/2222-0712-2021-4-203-210](https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-4-203-210)
50. Харченко О., Мраморова О. (2016). Проблеми ветеранів антитерористичної операції на Сході України. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 123.
51. Центр зайнятості вільних людей (16 березня, 2021). <http://www.czvl.org.ua/blog/2021/03/16/1612/>
52. Центр психічного здоров'я НаУКМА (2022). <https://kmarehab.com/>
53. Шевчук В.І., Беляєва Н.М., Яворовенко О.Б (2015). Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції, 256.

**Декларація
академічної доброчесності студентки НаУКМА**

Я Гуменюк Яна Олегівна, студентка 4 року навчання факультету Соціальних наук та соціальних технологій, спеціальність 231 соціальна робота, адреса електронної пошти yana.humeniuk@ukma.edu.ua,

☒ підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Підтримка працевлаштування ветеранів в Україні» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;

☒ підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

☒ згоден/ згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichек.

☒ даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

13.06.2022

Гуменюк Я.О.